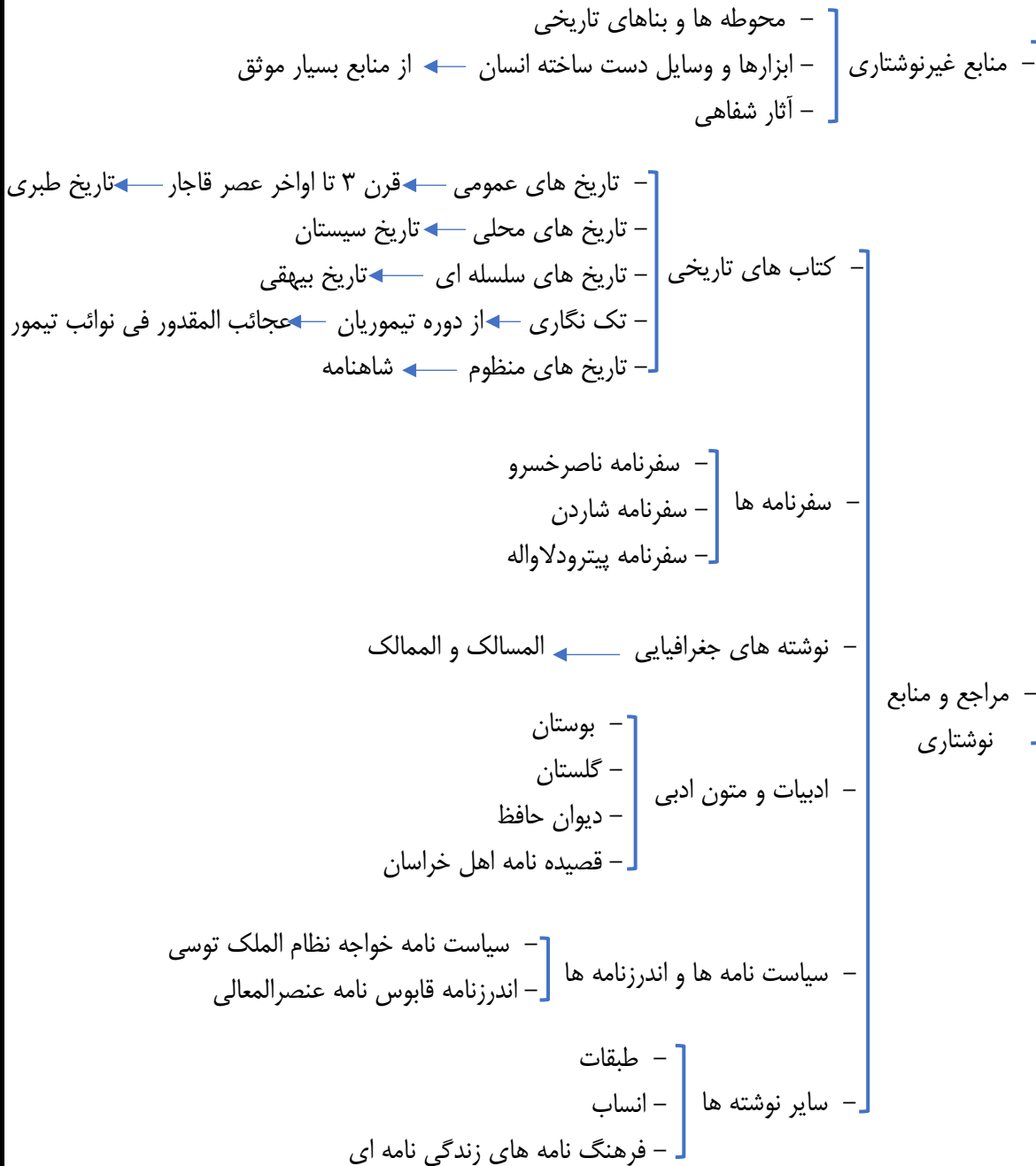

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

درس ۱: منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

✓ تاریخ، علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود است.

شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی، قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند.

مورخان با کاوش نقد بررسی

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

۱- منابع غیر نوشتاری

الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی

✓ آثار و بناهای بر جا مانده از دوره تاریخی به مورخان این امکان را می‌دهند تا از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی دوران گذشته آگاهی یابند.

✓ مکان‌های تاریخی مثل غار حرا، کوه اُحد و دشت چالدران هر یک بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند.

✓ آثار و بناهای تاریخی مثل میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد، آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساهای، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها و روستاهای و شهرهای قدیمی از مهم‌ترین منابع پژوهش درباره گذشته دور و نزدیک هستند.

✓ آثار ساختمانی و معماری از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهشی درباره گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند. این آثار، مورخان را در زمینه فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها کمک می‌کنند.

مسجد گوهرشاد - مشهد

ظرف سفالی - دوره آل بویه

ظرف برنجی - دوره تیموریان

ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان

✓ ابزارها و وسایل دست ساخته انسان، برای مورخان از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند.

✓ انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ افزارها، وسایل خانگی و در مجموع، تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته، گواه روشنی بر نوع فرهنگ، عقاید، آداب و رسوم پیشینیان ما هستند.

✓ بررسی آثار تاریخی به طور خاص در قلمرو دانش‌هایی چون باستان شناسی، معماری و هنر قرار می‌گیرند.

✓ آثار تاریخی، اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان قرار می‌دهند.

پ) آثار شفاهی

آثار شفاهی مثل

افسانه‌ها و اساطیر دوره‌های تاریخی

خاطرات شفاهی

ادبیات عامیانه مانند

داستان‌های تاریخی و قهرمانی

داستان‌های اخلاقی و تخیلی

گونه‌های متفاوت مثل‌ها، لطیفه‌ها و انواع شعر

دو بیتی

تصنیف

تأیید

لالایی‌ها

کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی در ادوار مختلف می‌کند

۲- مراجع و منابع نوشتاری

✓ مراجع و منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی از تنوع و تعداد فراوانی برخوردارند.

بیشتر بدانیم

✓ از برجسته‌ترین متون و منابع راجع به تاریخ صدر اسلام و قرون نخستین اسلامی می‌توان به دو منبع اصلی
 قرآن کریم
 حدیث و سیره نبوی
 ← اشاره کرد.

الف) کتاب‌های تاریخی

از جمله مهم‌ترین منابع پژوهش در گذشته، کتاب‌های تاریخی هستند که توسط مورخان در دوره‌های مختلف نوشته شده‌اند.

۱- تاریخ‌های عمومی

✓ تاریخ نگاری عمومی یکی از شناخته‌های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.

✓ تاریخ نگاران عمومی، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند. پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند.

از مهم‌ترین کتاب‌های تاریخ عمومی ایران ← تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوك) ← محمد بن جریر طبری (۲۲۴ - ۳۱۰ ق)

۲- تاریخ‌های محلی

✓ تاریخ‌های محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات مختلف از قبیل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

✓ انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی] ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی
بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی
نگارش زندگی نامه مفخر و مشاهیر محلی

✓ از معروف‌ترین آثار تاریخ محلی ← تاریخ سیستان ← مؤلف ناشناخته ← موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق

۳- تاریخ‌های سلسله‌ای

✓ یکی دیگر از گونه‌های تاریخ نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ‌های سلسله‌ای بود.

✓ فرمانروایان بزرگ و کوچک ← ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مأمور به تدوین این رویدادها می‌کردند.

✓ بعدها با گسترش تاریخ‌نویسی سلسله‌ای در میان سلسله‌های محلی، این نوع تاریخ‌نویسی با تاریخ‌نویسی محلی پیوستگی یافت.

✓ از مهم‌ترین تاریخ‌های سلسله‌ای ← کتاب تاریخی بیهقی ← اثر ابوالفضل بیهقی ← در تاریخ غزنویان ← از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای

۴- تکنگاری

✓ این نوع تاریخ نگاری ← از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد.

✓ در این نوع تاریخ نگاری ← مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف، ثبت و ضبط قرار می‌دادند.

✓ از مشهورترین تکنگاری‌های تاریخی ← عجائب المقدور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت‌آور تیمور) ← تألیف ابن عربشاه ← درباره تیمور

۵- تاریخ‌های منظوم

✓ سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه‌ای داشت، در دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت. سرایندگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند.

✓ از مهم‌ترین تاریخ‌های منظوم ← شاهنامه ← اثر حکیم ابوالقاسم فردوسی ← از برجسته‌ترین منظومه‌های حماسی و تاریخی ایران

ب) سفرنامه‌ها

- ✓ سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شوند.
- ✓ بسیاری از جهان گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار باارزش از تاریخ اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

مهم‌ترین سفرنامه‌های مرتبط با ایران

سفرنامه ناصر خسرو ← در قرن پنجم ق	}
سفرنامه شاردن ← در عصر صفویه ← (شاردن جواهر فروش فرانسوی)	
سفرنامه پیترو دلاواله ← در عصر صفویه ← (پیترو دلاواله جهانگرد ایتالیایی)	

پ) نوشته‌های جغرافیایی

- ✓ بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد.
- ✓ نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها و برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان، حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند.
- ✓ نوشته‌های جغرافیایی مورد مطالعه در تاریخ (مرتبط با تاریخ) که اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند. ← کتاب‌هایی با عنوان مشترک (المسالك و الممالك) (راه‌ها و کشورها) ← تألیف نویسندگان مختلف از جمله اصطخری

ت) ادبیات و متون ادبی

- ✓ متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند؛ زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند.

قصیده «نامه اهل خراسان» ← انوری ← شاعر دوره سلجوقی

به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند

بوستان ← سعدی
گلستان ← سعدی
دیوان حافظ ← حافظ

متون ادبی و شعر مرتبط با تاریخ

ث) سیاست نامه‌ها و اندرزنامه‌ها

کتاب‌های سیاست نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره

شیوه کشورداری	}
مناسبات حکومت و مردم	
تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی	← هستند.

سیاست نامه و اندرزنامه

از مشهورترین سیاست نامه‌ها ← سیاست نامه خواجه نظام الملک توسی ← وزیر مقتدر عصر سلجوقی

از مشهورترین اندرزنامه‌ها ← قابوس نامه عنصر المعالی در قرن پنجم

✓ اندرزنامه‌ها بیش‌تر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.

(ج) سایر نوشته‌ها

منابع نوشتاری تاریخ به این موارد محدود
نمی‌شود و انواع دیگری از تألیفات با نام

طبقات

انساب

← حاوی اطلاعات مفید تاریخی اند.

فرهنگ نامه های زندگی نامه ای

✓ اسناد دیوانی و حکومتی سلسله‌ها مانند فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی، اسناد فرهنگی، منشآت (نامه‌ها) از منابع و مراجع مهم تاریخی محسوب می‌شوند.

✓ انواع متون قدیمی مثل متون تقویمی و گاه‌شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی، متون اخلاقی و سایر تألیفات علمی می‌توانند به منظور تبیین اوضاع علمی دوره‌های تاریخی مورد توجه و مطالعه مورخان قرار بگیرند.

✓ نوشته‌های روی سکه‌ها نیز اطلاعات مفیدی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی و نام پادشاهان ارائه می‌دهند.

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

✓ مورخان برای آگاهی از چگونگی وقوع رویدادهای گذشته به منابع مختلفی رجوع می‌کنند.

۱- منابع غیرنوشتاری

منابع تاریخ ایران
دوره اسلامی تا
پایان عصر صفوی
«در یک نگاه»

✓ غار حرا ✓ کوه احد ✓ دشت چالدران ✓ میدان نقش جهان ✓ مسجد گوهرشاد ✓ کاخ‌ها ✓ قلعه‌ها	✓ پوشاک ✓ جواهرات ✓ ابزار کشاورزی ✓ وسایل حمل و نقل	✓ افسانه و اساطیر ✓ خاطرات شفاهی
✓ داستان‌های تاریخی ✓ داستان‌های قهرمانی ✓ داستان‌های اخلاقی و تخیلی ✓ متل‌ها ✓ لطیفه‌ها ✓ انواع شعر دو بیتی تصنیف ترانه لالایی	✓ ادبیات عامیانه	✓ آثار شفاهی

۲- مراجع و منابع نوشتاری- کتاب‌های تاریخی

✓ اخبار الطوال ← دینوری ✓ تاریخ طبری ← محمد بن جریر طبری ✓ روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک ← میرخواند	✓ ۱- تاریخ عمومی ✓ ۲- تاریخ محلی ← تاریخ سیستان ← نویسنده آن ناشناس است/ تاریخ بخارا، اثر ابوبکر نرشخی ✓ ۳- تاریخ‌های سلسله‌ای ← تاریخ جهانگشا ← جوینی ✓ ۴- تک‌نگاری ← فتوحات شاهی ← نوشته امینی هروی درباره اسماعیل، ظفرنامه شاهی ✓ ۵- تاریخ‌های منظوم ← ظفرنامه- مستوفی / اسماعیل نامه نوشته گنابادی	✓ ناصر خسرو ✓ پیردلاواله- عصر صفوی ✓ ابن بطوطه- قرن ۸ ✓ شاردن- عصر صفوی ✓ مارکوپولو
✓ قاصیده نامه اهل خراسان ✓ بوستان ✓ گلستان ✓ دیوان حافظ	✓ سیاست نامه‌ها و اندرزنامه‌ها ✓ سیاست نامه ← خواجه نظام الملک توسی ✓ قابوس نامه ← عنصرالمعالی	✓ تالیفات تحت عنوان طبقات و انساب مثل طبقات الکبری از واقدی ✓ تالیفات تحت عنوان انساب ✓ فرهنگ نامه‌های زندگی نامه ای

تعاریف، اصطلاحات و اسامی خاص

- ۱- تاریخ نگاری عمومی ← یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.
- ۲- تاریخ طبری ← تألیف محمد بن جریر طبری کتابی پیرامون تاریخ عمومی است.
- ۳- تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوك و الخلفاء ← تألیف محمد بن خاوند شاه معروف به میرخواند.
- ۴- انگیزه اصلی نویسندگان کتاب‌های تاریخ‌های محلی ← ۱- ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، ۲- بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و ۳- نگارش زندگی نامه مفخر و مشاهیر علمی است.
- ۵- تاریخ سیستان ← نویسنده آن ناشناس است.
- ۶- تاریخ‌های سلسله‌ای ← یکی دیگر از گونه‌های تاریخ نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت.
- ۷- تاریخ بیهقی ← اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان و از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای است.
- ۸- تک‌نگاری ← این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموریان به بعد موسوم شد. در این تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند.
- ۹- عجائب المقدور فی نواب تیمور ← تألیف ابن عربشاه درباره تیمور می‌باشد. این اثر از مشهورترین تک‌نگاری هاست.
- ۱۰- شاهنامه فردوسی ← از مهم‌ترین آثار تاریخ‌های منظوم است.
- ۱۱- تاریخ‌های منظوم ← از دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت.
- ۱۲- المسالك و الممالك ← یکی از نویسندگان این کتاب‌ها «اصطخری» است.
- ۱۳- سیاست نامه‌ها ← این کتاب‌ها حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم، تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی هستند. ← سیاست نامه خواجه نظام‌الملک توسی - وزیر مقتدر عصر سلجوقی - یکی از برجسته‌ترین سیاست نامه‌هاست.
- ۱۴- اندرزنامه‌ها ← بیش‌تر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.
- ۱۵- قابوس نامه ← اثر عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری است.

درس اول : منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران

الف) سوالات کتاب درسی

۱. منظور از منابع غیر نوشتاری چیست؟ توضیح دهید.

به طور کلی همه آثاری که ساخته دست و اندیشه انسان‌های گذشته هستند یا به نحوی با زندگی او ارتباط دارند، منابع غیر نوشتاری می‌باشند که در تاریخ از آن‌ها تحت عنوان آثار یا محسوسات نام می‌برند. آثار بر جای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی‌اند که به مورخان این امکان را می‌دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند. مکان‌های تاریخی، آثار و بناهای تاریخی و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها و ... از مهم‌ترین منابع غیر نوشتاری هستند. قسمتی دیگر از منابع غیر نوشتاری آثار شفاهی مثل خاطرات شفاهی و ادبیات عامیانه است.

۲. تفاوت‌ها و شباهت‌های تاریخ‌های عمومی و سلسله‌ای را بیان کنید. (خ ۱۴۰۳)

تفاوت‌ها:

تاریخ عمومی از آفرینش شروع می‌کند، ولی تاریخ سلسله‌ای از یک دوره مشخص. تاریخ عمومی معمولاً به صورت مستقل است، ولی تاریخ سلسله‌ای زیر نظر پادشاه تدوین می‌شود. تاریخ عمومی، کلی و همه‌جانبه‌است، ولی تاریخ سلسله‌ای فقط در رابطه با پادشاه خاص است. شباهت‌ها :

هر دو در ارتباط با گذشته انسان‌ها می‌باشند.

هر دو حاوی اطلاعات ارزشمند اجتماعی، سیاسی و ... می‌باشند.

هر دو پس از اسلام شکل گرفتند.

۳. چرا سفرنامه‌ها از منابع مهم تاریخ نگاری محسوب می‌شوند؟

سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ارائه می‌کنند. در صورتی که منابع تاریخی دیگر بیشتر در رابطه با پادشاه و فعالیت سیاسی و نظامی او می‌باشد. اطلاعات موجود در سفرنامه‌ها در دیگر منابع کمتر دیده می‌شود.

۴. متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته را ارائه می‌دهند؟

نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان، حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها، و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند. به طور خلاصه می‌توان گفت دنیایی از اطلاعات طبیعی و انسانی دارند.

**۵. به نظر شما کدام یک از انواع گونه‌های منابع معرفی شده تاریخی از اهمیت بیشتری برخوردارند؟
برای اثبات نظر خود استدلالی کنید.**

تمام منابع یاد شده دارای اهمیت بسزایی در مطالعات تاریخی می‌باشند و هر کدام ویژگی خاصی دارند. برای مثال؛ اگر بخواهیم گذشته دور را مطالعه کنیم استفاده از آثار غیر نوشتاری مثل بناها و ابزارها می‌تواند به ما کمک بیشتری کند و اگر می‌خواهیم از زندگی عامه مردم و تحولات اجتماعی آن‌ها اطلاعات به دست آوریم، منابعی مثل تاریخ محلی، ادبیات عامیانه کمک بیشتری به ما می‌کند.

ولی به طور کلی به نظر می‌رسد منابع غیر نوشتاری مخصوصاً محوطه‌ها و بناهای تاریخی اهمیت بیشتری دارد، چرا که مربوط به زمانی است که خط وجود نداشته و می‌توان گفت برای مطالعه گذشته دور تنها منبع مود مطالعه مورخ می‌باشند.

(ب) سوالات جای خالی

۱. تاریخ نگاری یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر تداوم یافت. (خ ۱۴۰۳)
۲. کتاب تاریخ بیهقی از ابوالفضل بیهقی درباره تاریخ از مشهور ترین تاریخ‌های است. (خ ۱۴۰۴)
۳. تک نگاری، این نوع تاریخ نگاری از دوره به بعد مرسوم شد. (خ ۱۴۰۳)
۴. اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می‌شوند. (خ ۱۴۰۳)
۵. کتاب‌های حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم اند. (خ ۱۴۰۳)
۶. از نمونه‌های مشهور اندرزنامه‌ها، می‌توان به نوشته عنصرالمعالی در قرن هجری اشاره کرد. (خ ۱۴۰۳)

پاسخ:

۱. عمومی - قاجار
۲. غزنویان - سلسله ای
۳. تیموریان
۴. سفرنامه ها
۵. سیاست نامه‌ای
۶. قابوس نامه - پنجم

پ) سوالات درست و نادرست

۷. یکی از کتاب‌های تاریخ عمومی، کتاب تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوك و الخلفاء تألیف محمد بن خاوند شاه معروف به میرخواند است.
۸. انوری ابیوردی شاعر دوره صفویه در قصیده نامه اهل خراسان اطلاعات ارزشمندی در رابطه با تاریخ این منطقه ارائه می‌دهد.
۹. اندرزنامه‌ها حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند.
۱۰. سیاست نامه عنصرالمعالی و قابوس نامه خواجه نظام الملک از منابع تاریخ می‌باشند.

پاسخ:

۷. درست
۸. نادرست؛ انوری مربوط به دوره سلجوقیان می‌باشد.
۹. نادرست؛ سیاست نامه ها درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند.
۱۰. نادرست؛ سیاست نامه متعلق به خواجه نظام الملک است و قابوس نامه اثر عنصرالمعالی است.

ت) برقراری ارتباط

- ۱) از منابع غیر نوشتاری می‌باشد.
- ۲) جزء آثار شفاهی است.
- ۳) در این کتاب ها مطالب از آغاز آفرینش تا حیات مورخ نوشته شده است.
- ۴) از کتاب‌های تاریخ محلی است.
- ۵) این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. (خ ۱۴۰۳)
- ۶) از تاریخ های منظوم است.
- آ) لالایی
- ب) تک نگاری
- پ) شاهنامه
- ت) آثار شفاهی
- ث) ناصر خسرو
- ج) تاریخ سیستان
- چ) شاه عباس
- ح) تاریخ عمومی

پاسخ:

- ۱) ت ۲) آ ۳) خ ۴) ج ۵) ب ۶) پ

ث) سوالات تشریحی

۱۱. مورخان چگونه رویدادها و تحولات گذشته را تحلیل و بررسی می‌کنند؟

تاریخ علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود است. مورخان با کاوش و نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند.

۱۲. منابع مورد مطالعه علم تاریخ را به صورت کامل تقسیم بندی کنید.

۱- منابع غیرنوشتاری که خود شامل: الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان ج) آثار شفاهی / ۲- منابع نوشتاری که خود شامل: الف) کتاب‌های تاریخی مثل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است. ب) سفرنامه‌ها پ) نوشته‌های جغرافیایی ت) ادبیات و متون ادبی ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها ج) سایر نوشته‌ها

۱۳. منابع غیر نوشتاری شامل کدام منابع می‌شود؟

۱- محوطه‌ها و بناهای تاریخی ۲- ابزارها و وسایل دست ساخته انسان ۳- آثار شفاهی

۱۴. آثار برجای مانده از دوره تاریخی (ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی) چه کمکی به مطالعه این دوره از تاریخ می‌کنند؟

آثار برجای مانده از دوره تاریخی از جمله مهم‌ترین شواهدی‌اند که به مورخان این امکان را می‌دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند.

۱۵. علت اهمیت مکان‌های تاریخی در مطالعه رویدادهای تاریخی چیست؟

مکان‌های تاریخی مثل غار حرا، کوه احد و یا دشت چالدران هر کدام به عنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند، آثار و بناهای تاریخی نیز از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهشی درباره گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند. این آثار مورخان را در زمینه فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها کمک می‌کنند.

۱۶. منظور از آثار ساختمانی و معماری گذشته کدام سازه‌های انسانی است؟

کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب‌انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از آثار ساختمانی و معماری گذشته است.

۱۷. علت اهمیت ابزارها و وسایل دست ساخته انسان در مطالعات تاریخی چیست؟

این دسته از آثار نیز برای مورخان از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند. انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته گواه روشنی بر نوع فرهنگ و عقاید آداب و رسوم پیشینیان ما هستند و اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان می‌گذارند.

۱۸. در رابطه با اهمیت آثار شفاهی در مطالعات تاریخی توضیح دهید.

مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر اقوام در دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، انواع مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی و تخیلی، گونه‌های متفاوت مثل‌ها، لطیفه‌ها و انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف می‌کند.

۱۹. مراجع و منابع نوشتاری را در مطالعه تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی نام ببرید.

الف) کتاب‌های تاریخی که خود شامل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است.

۲۰. تاریخ نگاری عمومی از چه زمانی در کشور ما رواج یافت؟ (خ ۱۴۰۳)

تاریخ نگاری عمومی یکی از شاخه های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.

۲۱. روند کار مولفان تاریخ های عمومی در کشور ما چگونه بوده است؟

مولفان این دسته از آثار ، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می پرداختند، پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می کردند. در ادامه، رویداد تاریخ اسلام و سلسله های ایران را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می کردند.

۲۲. علت اهمیت کتاب تاریخ طبری چیست؟ (خ ۱۴۰۳) (خ ۱۴۰۴)

از مهم ترین و مشهورترین کتاب های تاریخ های عمومی است. (تاریخ طبری از محمد بن جریر طبری (۳۳۴-۳۱۰ ق) است).

۲۳. علت اهمیت تاریخ های محلی چیست؟

تاریخ محلی یکی از مهم ترین گونه های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

۲۴. انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ های محلی را بیان کنید.

انگیزه اصلی نویسندگان این دسته از کتاب های تاریخی، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی نامه مفاخر و مشاهیر محلی بوده است.

۲۵. معروف ترین اثر تاریخی محلی را بنویسید.

تاریخ سیستان از مولفی ناشناخته، با موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق.

۲۶. هدف فرمانروایان از تشویق ادیبان به نگارش تاریخ های سلسله ای چه بود؟

یکی دیگر از گونه های تاریخ نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ های سلسله ای بود. فرمانروایان بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مامور تدوین این رویدادها می کردند.

۲۷. برجسته ترین تاریخ سلسله ای ایران را نام ببرید. (خ ۱۴۰۴)

کتاب تاریخ بیهقی اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان از مشهورترین تاریخ های سلسله ای می باشد.

۲۸. یکی از مراجع و منابع نوشتاری، تک نگاری ها می باشند. این منبع را کامل توضیح دهید.

این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مولفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می دادند.

۲۹. کتاب عجائب المقدور فی نوائب تیمور نوشته کیست و چه نوع اثری است؟ (خ ۱۴۰۳) (خ ۱۴۰۴)

مؤلف این کتاب ابن عربشاه می باشد و موضوع آن زندگی شگفت آور تیمور است. این کتاب جزء آثار تک نگاری می باشد.

۳۰. در چه دوره ای تاریخ های منظوم رواج و رونق یافت و ویژگی خاص آن چیست؟

سرودن منظومه های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه ای داشت، از دوره مغولان رواج و رونق بسیار یافت. سرایندهگان این نوع آثار رویدادهای تاریخی را به نظم می کشیدند.

۳۱. علت اهمیت شاهنامه فردوسی را بیان کنید.

از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی، شاهنامه ابوالقاسم فردوسی است.

۳۲. ویژگی خاص سفرنامه ها نسبت به منابع نوشتاری دیگر چیست؟

سفرنامه ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می کنند، که در دیگر منابع کمتر دیده می شود. بسیاری از جهان گردان گنجینه ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی تاریخی سرزمین هایی را که دیده اند از جمله ایران به صورت سفر نامه ارائه داده اند.

۳۳. چند نمونه از سفرنامه هایی که حاوی اطلاعات درباره تاریخ ایران می باشند را بیان کنید.

سفرنامه ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، ابن بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیترو دلاواله در عصر صفوی حاوی اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ ایران هستند.

۳۴. علت اهمیت نوشته های جغرافیایی در مطالعات تاریخی را بررسی کنید.

بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش های تاریخی اهمیت زیادی دارد. نوشته های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی و... ارائه می دهند. این اطلاعات در مطالعات تاریخی مورد استفاده قرار می گیرد.

۳۵. نویسنده کتاب المسالک و الممالک چه کسی است؟

المسالک و الممالک تالیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، است.

۳۶. ادبیات و متون ادبی حاوی چه اطلاعاتی برای یک پژوهشگر تاریخ می باشند؟

متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می شوند، زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نوشته های ادبی منشور نویسندگان آن عصر انعکاس می یابند.

۳۷. نوشته هایی مثل نامه اهل خراسان، بوستان سعدی و دیوان حافظ چگونه به یک مورخ کمک می کنند؟

این منابع به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده اند.

۳۸. موضوع کتاب های سیاست نامه ای چیست و این کتاب ها حاوی چه اطلاعاتی می باشند؟

کتاب های سیاست نامه ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم، تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی می باشند.

۳۹. معروف ترین کتاب سیاست نامه مربوط به کیست؟

سیاست نامه خواجه نظام الملک توسی، وزیر مقتدر عصر سلجوقی، یکی از برجسته ترین این آثار محسوب می شود.

۴۰. موضوع اندرزنامه چیست؟ یک نمونه از مشهورترین اندرزنامه ها را ذکر کنید. (خ ۱۴۰۳)

اندرزنامه ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی، فرمانروا و مردم می پردازند. از نمونه های مشهور اندرزنامه ها، می توان به قابوس نامه، نوشته عنصر المعالی در قرن پنج هجری اشاره کرد.

روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

مهم ترین رسالت مورخ ← تلاش برای فهم دقیق گذشته

معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی

← مراحل نقد خبر

- سنجش اعتبار و نقد راوی
 - بررسی ویژگی های هویتی راوی
 - بررسی علایق و انگیزه های راوی
 - تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی
- سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی
 - مطابقت با عقل
 - مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد
 - مطابقت با یافته های باستان شناسی
 - سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان
 - اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی
 - اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی

انواع روش های تاریخ نگاری

← روایی

- ذکر روایت های مختلف و متعدد درباره یک موضوع
- عدم دخل و تصرف در روایت ها
- محمدبن جریر طبری
- عیب ← ارائه نشدن هیچ گونه نقد و نظری درباره درستی و نادرستی روایت از جانب نویسنده
- امتیاز ← در اختیار داشتن مجموعه ای از اخبار گوناگون درباره یک موضوع

← ترکیبی

- مطالعه و مطابقت همه روایت ها و تنظیم یک گزارش واحد از آن ها
- عیب ← دورماندن از برخی جنبه های خبر به خاطر گزینش و انتخاب مورخ
- بلاذری ← فتوح البلدان / دینوری ← اخبار الطوال

← تحلیلی

- بررسی موشکافانه تمام اخبار مربوط به یک رویداد و نقد و تحلیل علل و آثار آن
- تجارب الامم ← ابوعلی مسکویه / تاریخ بیهقی / مروج الذهب مسعودی

روش های تنظیم و ارائه گزارش مورخان

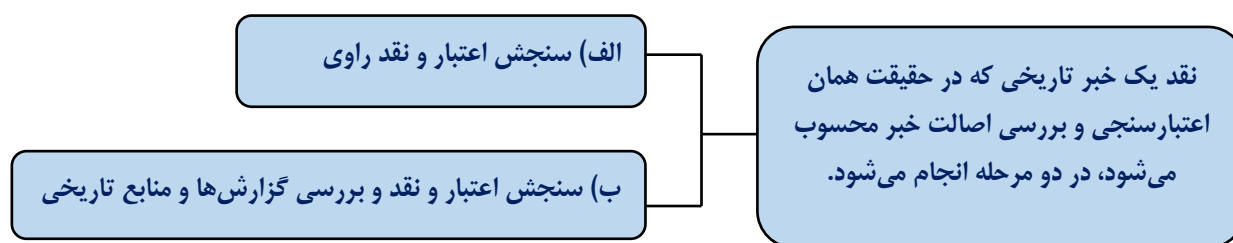
- سال شماری ← نوشتن حوادث به ترتیب زمان وقوع
- موضوعی ← یک موضوع خاص محور تاریخ نگاری قرار می گیرد.

درس ۲: روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

- ✓ مهم‌ترین رسالت مورخان، تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته است.
- ✓ در گذشته مورخان برای تشخیص و تعیین اصالت اخبار و اسناد (شواهد و مدارک) یک رویداد تاریخی، روش‌ها و فنونی را به کار می‌گرفتند و حتی برخی از این روش‌ها تا به امروز نیز از اعتبار لازم برخوردارند.
- ✓ با ابداع روش‌های جدید علمی در سده‌های اخیر، مورخان نیز روش‌ها و ابزارهای جدیدی را برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی به خدمت گرفتند.

معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی

- ✓ مورخان وقتی با یک گزارش تاریخی روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند.

الف) سنجش اعتبار و نقد راوی

✓ محل تولد و زندگی ✓ گرایش فکری ✓ گرایش مذهبی ✓ گرایش سیاسی ✓ جایگاه علمی	پژوهشگران تاریخ، ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده یک خبر مانند ← را مورد بررسی قرار می‌دهند.

برای سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده

پژوهشگران تاریخ سعی می‌کنند تا علایق و انگیزه‌های راوی را در بیان خبر مورد بررسی قرار دهند تا بتوانند اندیشه و مقصود او را فهم و درک نمایند.

✓ روایت‌کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویداد بوده است. ✓ روایت‌کننده رویداد را از دیگران شنیده و نقل می‌کند.	تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر جهت تعیین صحت این که

- ✓ ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود مستقیماً شاهد رویداد بوده، به مراتب از خبری که روایت‌کننده آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.

- ✓ در گذشته مورخانی مانند مسعودی برای بررسی درستی و نادرستی برخی از اخبار و گزارش‌های تاریخی به مسافرت می‌رفتند و از نزدیک، مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می‌دادند.
- ✓ کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر اثر علی بن حسین مسعودی، مورخ بزرگ قرن چهارم است.

ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی

✓ یکی از مهم ترین و موثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی بررسی مطابقت یا عدم مطابقت آن با عقل است. ✓ در گذشته بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می بردند. ✓ یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را دلیلی بر بطلان و نادرستی آن می دانستند.	۱-مطابقت با عقل
--	-------------------------------

۲-مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

مانند مطابقت با کتاب های تاریخی، نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان نامه های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها روشی سودمند در جهت تعیین اعتبار و اخبار و اسناد است. ✓ در سال های اخیر دانش باستان شناسی با بهره گیری از ابزارها و روش های مدرن، پیشرفت زیادی کرده است و نتایج تحقیقات آن علم، معیاری مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی است. ✓ نتایج تحقیقات باستان شناسی بر روی محوطه ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی به مورخان کمک می کند که اخبار و مندرجات کتاب های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.	۳-مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی
---	--

معیارهای
سنجش اعتبار
و نقد و بررسی
گزارش ها و
منابع تاریخی

✓ زمان و مکان دو رکن اصلی یک رویداد تاریخی است. ✓ خبر و روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.	۴-سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان
--	---

✓ امروزه پیشرفت های علوم تجربی به ویژه علمی مانند شیمی، زیست شناسی، فیزیک و پزشکی و ابداع روش ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اخبار ایفا می کنند. ✓ همخوانی یا عدم همخوانی یافته های علوم تجربی با داده های تاریخی روش مفیدی در تعیین اصالت و اعتبار گزارش های تاریخی است و یا اعتبار آن ها را مورد تردید قرار می دهد.	۵-اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی
---	---

✓ جامعه شناسی اقتصاد ✓ جامعه شناسی تاریخی ✓ جغرافیای تاریخی ✓ اسطوره شناسی ✓ زبان شناسی ✓ خط شناسی ✓ نسخه شناسی ✓ نشانه شناسی ✓ مردم شناسی • این علوم دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می دهند. • این اطلاعات مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می دهند. • امروزه بهره برداری از دستاوردهای مطالعات بین رشته ای در جهان رو به افزایش است.	۶-اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی مانند
--	---

✓ کتاب تاریخ در ترازو: نویسنده عبدالحسین زرین کوب
بقایای شیر قلعه شه میرزاد - استان سمنان

بررسی شواهد و مدارک

بییهقی در کتاب خود می‌گوید: «اخبار گذشته را در دو قسم گویند که آن را سه دیگر نشناسند؛ یا از کسی بپایند شنید و یا از کتابی بپایند خواند و شرط آن است که گوینده باید که **ثقه و راستگوی** باشد و نیز «خرد» گواهی دهد که آن خبر درست است و کتاب هم‌چنان است که هر چه خوانده آید از اخبار که خرد آن را رد نکند شنونده آن را باور دارد و خردمندان آن را بشنوند و فراستانند. (بپذیرند) و آن کسانی که سخن راست خواهند تا باور دارند ایشان را از دانایان شمرد و سخت اندک است **عدد ایشان**، و **ایشان نیکو** فراستانند و سخن زشت را بیندازند....».

انواع روش‌های تاریخ نگاری

- ✓ **تاریخ نگاری روایی** به نوعی از تاریخ نگاری گفته می‌شود که مورخ روایت‌های مختلف و متعدد درباره یک موضوع واحد را با آوردن اسناد ذکر می‌کند.
- ✓ از مهم‌ترین ویژگی این نوع تاریخ نگاری این است که تاریخ نگاران **بدون هیچ گونه دخل و تصرفی** در روایت‌ها عیناً آن‌ها را ذکر می‌کردند.
- ✓ این نوع تاریخ نگاری **در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه** ایشان به کار گرفته می‌شد ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران‌های بعدی نیز از این روش استفاده شد.
- ✓ **از برجسته‌ترین** چهره‌های تاریخ نگاری روایی مورخ و مفسر مشهور **محمد بن جریر طبری** است.
- ✓ طبری برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع‌آوری می‌کرد.
- ✓ طبری سعی داشت درستی یا نادرستی مطالب را به خواننده واگذار کند.
- ✓ شاید یکی از **معایب** سبک روایی این باشد که نویسنده به دور از هرگونه نقد و انتقاد هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دهد.
- ✓ برخی برای سبک روایی این **امتیاز** را قائلند که مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون درباره یک موضوع روبه‌رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی درباره اصل خبر قضاوت می‌کنند.

۱- تاریخ نگاری روایی

- ✓ در این روش مورخ به جای ذکر **همه روایات** درباره یک موضوع با مطالعه و مطابقت همه روایت‌ها یک گزارش واحد از مجموع آن‌ها تنظیم می‌کند.
- ✓ در این روش مورخ ناچار به **گزینش و انتخاب** است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.
- ✓ از **اواخر قرن سوم هجری** این نوع تاریخ نویسی متداول شد.
- ✓ **از برجسته‌ترین** چهره‌های این سبک از تاریخ نویسی می‌توان به بلاذری مورخ قرن سوم هجری صاحب **کتاب فتوح البلدان و دینوری** - متوفی ۲۹۰ ق. نویسنده کتاب تاریخ الطوال اشاره کرد.

۲- تاریخ نگاری ترکیبی

- ✓ در این روش مورخ با **بررسی** **موشکافانه** تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها اقدام به تحلیل و تفسیر علل و آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید.
- ✓ از برجسته‌ترین آثاری که به این شیوه تألیف شده است می‌توان به کتاب **تجارب الامم** اثر ابوعلی مسکویه - متوفی ۴۲۱ ق. تاریخ بییهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد.

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

انواع روش‌های تاریخ نگاری

✓ مورخان در دوران اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش } سال شماری ← تنظیم و ارائه می‌کردند. موضوعی

✓ در روش سال شماری حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق وقایع محرم و عاشورا را گزارش می‌کند.

✓ در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور تاریخ نگاری قرار می‌گیرد. موضوع می‌توانست یک شهر، جنگ‌ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطباء باشد.

✓ یکی از نمونه‌های تاریخ نگاری بر اساس روش موضوع محوری کتاب **مروج الذهب و معادن الجواهر**، نوشته علی بن حسین مسعودی است.

تعاریف، اصطلاحات و اسامی خاص

- ۱- اعتبارسنجی ← به مفهوم نقد کردن منابع تاریخی است.
- ۲- مطابقت با عقل ← یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی و نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با عقل است.
- ۳- زمان و مکان ← زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی‌اند.
- ۴- کتاب تاریخ در ترازو ← مؤلف این کتاب عبدالحسین زرین کوب است.
- ۵- تاریخ نگاری روایی ← تاریخ نگاری روایی به نوعی از تاریخ نگاری گفته می‌شود که مورخ روایت‌های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می‌کند.
- ۶- تاریخ نگاری ترکیبی ← در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع، با مطالعه و مطابقت همه روایت‌ها، یک گزارش واحد از آن‌ها تنظیم می‌کند.
- ۷- فتوح البلدان ← این کتاب در قرن سوم هجری به سبک تاریخ نگاری ترکیبی توسط بلاذری تألیف شد.
- ۸- دینوری ← دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده کتاب اخبار الطوال به سبک ترکیبی است.
- ۹- محمد بن جریر طبری ← از برجسته‌ترین تاریخ نگاران روایی می‌باشد.
- ۱۰- تاریخ نگاری تحلیلی ← در این روش، مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها، اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید.
- ۱۱- تجارب الامم ← این کتاب تألیف ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ ق) می‌باشد و به سبک تاریخ نگاری تحلیلی است.
- ۱۲- روش سال شماری ← در روش سال شماری، حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند.
- ۱۳- تاریخ نگاری موضوعی ← در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور تاریخ نگاری قرار می‌گیرد.

درس دوم : روش پژوهش در تاریخ ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

الف) سوالات کتاب درسی

۱. سنجش اعتبار و نقد راوی چرا و چگونه صورت می‌گیرد؟ (خ ۱۴۰۳) (خ ۱۴۰۴)

مورخان وقتی با یک گزارش تاریخی روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند تا به اصالت خبر پی ببرند، پژوهشگران و مورخان موضوعاتی نظیر ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی روایت‌کننده را مورد بررسی قرار می‌دهند. هم‌چنین پژوهشگران سعی می‌کنند که علایق و انگیزه‌های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از کارهای مورخان در نقد روایت‌کننده، تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است تا معلوم شود، روایت‌کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویداد بوده یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است.

۲. سه مورد از معیارهای سنجش اعتبار منابع تاریخی را توضیح دهید.

۱- مطابقت با عقل ← یکی از مهم‌ترین و موثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با عقل است. در گذشته نیز بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می‌بردند.

۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد ← مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب‌های تاریخی و یا نوشته‌های دیگر مانند نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها و ...، روش سودمندی در جهت تعیین اعتبار و اخبار و اسناد است.

۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی ← در سال‌های اخیر دانش باستان‌شناسی با بهره‌گیری از ابزارها و روش‌های مدرن پیشرفت زیادی کرده است و نتایج تحقیقات آن علم، معیار مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی محسوب می‌شود. نتایج تحقیقات علمی باستان‌شناسان بر روی محوطه‌ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی به مورخان کمک می‌کند که اخبار و مندرجات کتاب‌های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.

۳. روش تاریخ‌نگاری روایی و ترکیبی را مقایسه کنید. (خ ۱۴۰۳)

تاریخ‌نگاری ترکیبی	تاریخ‌نگاری روایی
در این روش مورخ به جای ذکر همه اسناد، یک گزارش واحد از مجموع آن‌ها تنظیم می‌کند.	در این روش مورخ فقط به ذکر اسناد می‌پردازد.
در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.	در این روش تاریخ‌نگار هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها نمی‌کند و عیناً آن‌ها را ذکر می‌کند.
این نوع تاریخ‌نویسی از اواخر قرن سوم هجری متداول شد.	این روش ابتدا برای ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته می‌شد.
مورخ نظر خود را پیرامون مطالب ارائه می‌دهد.	در این روش تعیین صحت و سقم مطالب به خواننده واگذار می‌شود.
مورخ مطالب را نقد و بررسی می‌کند.	در این روش نویسنده هیچ‌گونه نقد و انتقادی نمی‌کند.

۴. مهم ترین نمایندگان تاریخ نگاری تحلیلی و ترکیبی را نام ببرید.

از برجسته ترین تاریخ نگارانی که به سبک تحلیلی اخبار و روایات را ثبت و ضبط می کردند، می توان به ابوعلی مسکویه مولف کتاب تجارب الامم، تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد. از برجسته ترین تاریخ نگاران سبک ترکیبی می توان به بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده کتاب اخبار الطوال اشاره کرد.

ب) سوالات جای خالی

۱. مهم ترین رسالت مورخان، تلاش برای رویداد های گذشته است.
۲. مورخان وقتی با یک گزارش تاریخی روبه رو می شوند آن را می کنند و به اصطلاح به آن می پردازند.
۳. در گذشته برخی از مورخان مانند برای بررسی درستی یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفتند.
۴. یکی از مهم ترین و موثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با است.
۵. و دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند.
۶. کتاب تاریخ در ترازو اثر می باشد.
۷. از مهم ترین ویژگی های تاریخ نگاری این بود که تاریخ نگاران هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها نمی کردند.
(خ ۱۴۰۳)
۸. شاید یکی از معایب تاریخ نگاری این باشد که نویسندگان به دور از هرگونه نقد، هیچ نظری درباره درستی یا نادرستی خبر ارائه نمی دهند.
(خ ۱۴۰۳)
۹. در روش تاریخ نگاری ترکیبی، مورخ ناچار به و است و امکان دارد از برخی از جنبه های خبر چشم پوشی کند.
۱۰. کتاب تجارب الامم به روش تاریخ نگاری می باشد.

پاسخ

۱. فهم دقیق
۲. اعتبار سنجی - نقد
۳. مسعودی
۴. عقل
۵. زمان - مکان
۶. عبدالحسین زرین کوب

۷. روایی
۸. روایی
۹. گزینش و انتخاب
۱۰. ابوعلی مسکویه - تحلیلی

پ) سوالات درست یا نادرست

۱۱. نقد یک خبر تاریخی در حقیقت همان اعتبارسنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می‌شود.
۱۲. برای سنجش اعتبار و نقد روایت کننده، می‌توان به عواملی از قبیل، محل تولد و زندگی، گرایش سیاسی، گرایش مذهبی، طرز تفکر و جایگاه علمی او اشاره کرد. (خ ۱۴۰۴)
۱۳. یکی از کارهای مورخان در نقد روایت کننده تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است.
۱۴. فرد و رویداد دو رکن اصلی یک واقعه تاریخی می‌باشند.
۱۵. امروزه بهره‌برداری از دستاوردهای مطالعات بین رشته‌ای در جهان رو به افزایش است.
۱۶. تاریخ نگاری ترکیبی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان بود.
۱۷. یکی از برجسته ترین تاریخ نگاران ترکیبی محمد بن جریر طبری است. او برای تالیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع‌آوری کرد.
۱۸. در روش تاریخ نگاری روایی مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند. (خ ۱۴۰۳)
۱۹. در روش تاریخ نگاری ترکیبی، مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد به نقد آنها، اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیام های آن می‌کند.
۲۰. مورخان در دوران اسلامی، گزارش ها و نوشته‌های خود را به دو روش سال شماری و موضوعی تنظیم و ارائه می‌کردند.
۲۱. یکی از نمونه های تاریخ نگاری بر اساس زمان محوری، کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر، نوشته علی بن حسین مسعودی است.

پاسخ:

۱۱. درست
۱۲. درست
۱۳. درست
۱۴. نادرست، زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند.
۱۵. درست
۱۶. نادرست، تاریخ نگاری روایی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر بود.
۱۷. نادرست، طبری از برجسته ترین تاریخ نگاران روایی است.

۱۸. نادرست، این ویژگی مربوط به تاریخ نگاری ترکیبی است.
۱۹. نادرست، ویژگی فوق در رابطه با تاریخ نگاری تحلیلی است.
۲۰. درست
۲۱. نادرست، کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر بر اساس روش موضوع محوری است.

ت) برقراری ارتباط

- ۱) از ویژگی های هویتی روایت کننده خبر است. (آ) موضوع محوری
- ۲) این مورخ برای بررسی درستی یا نادرستی خبر به مسافرت می‌رفت تا از نزدیک مکان (ب) اخبار الطوال رویداد را ببیند. (پ) جایگاه علمی
- ۳) از منابع سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش های می‌باشد. (ت) طبری
- ۴) از برجسته ترین چهره‌های تاریخ نگاری روایی است. (خ ۱۴۰۳) (ث) سال شماری
- ۵) در آغاز برای ثبت سیره پیامبران و صحابه از این روش تاریخ نگاری استفاده می‌شد. (ج) پاینده
- ۶) این کتاب از منابع تاریخ نگاری ترکیبی است. (چ) مسعودی
- ۷) ویژگی کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر است. (خ ۱۴۰۴) (ح) روایی
- (خ) مطابقت با عقل

پاسخ:

۱) پ ۲) چ ۳) خ ۴) ت ۵) ح ۶) ب ۷) آ

ث) سوالات تشریحی

۲۲. مهم ترین رسالت مورخان چیست؟
تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته است.
۲۳. چه عواملی باعث دگرگونی ابزار مورخان برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار شد؟
با ابداع روش های جدید علمی در سده های اخیر مورخان نیز روش ها و ابزارهای جدیدی را برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی به خدمت گرفتند.
۲۴. اولین اقدام مورخان در مواجهه با یک گزارش تاریخی چیست؟
مورخان وقتی با یک گزارش تاریخی رو به رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند.
۲۵. نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می‌شود، در چند مرحله شکل می‌گیرد؟
(خ ۱۴۰۴)
- در دو مرحله انجام می‌شود. الف) سنجش اعتبار و نقد راوی. ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی

۲۶. مورخان برای سنجش اعتبار و نقد روایت کننده به چه مواردی توجه می کنند؟ (خ ۱۴۰۴)

در این مرحله ، پژوهشگران و مورخان موضوعاتی نظیر ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری و مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. هم چنین به فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر توجه می کنند.

۲۷. رابطه بین فاصله زمانی و مکانی راوی خبر با ارزش و اعتبار خبر چگونه است؟ (خ ۱۴۰۴)

یکی از کارهای مورخان در نقد روایت کننده تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است؛ یعنی ، روایت کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده یا خبر آن را از دیگری نقل کرده است، بدیهی است ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود به طور مستقیم شاهد رویداد بوده، به مراتب از خبری که روایت کننده آن از دیگران نقل کرده بیشتر است.

۲۸. مسعودی برای تشخیص درستی یا نادرستی اخبار و گزارش های تاریخی ، چگونه عمل می کرد؟ (خ ۱۴۰۴)

مسعودی برای درستی یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفت و از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می داد.

۲۹. برای سنجش اعتبار ، نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی از چه راهکارهایی می توان استفاده کرد؟

(خ ۱۴۰۴)

۱- مطابقت با عقل

۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی

۴- سنجش گزارش های بر اساس زمان و مکان

۵- اعتبارسنجی با تکیه بر دستاورد های علوم تجربی

۶- اعتبارسنجی به کمک دستاورد های سایر علوم انسانی

۳۰. علت اهمیت سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان را توضیح دهید.

زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند. خبر و روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.

۳۱. کدام دستاوردهای علوم تجربی می تواند در اعتبارسنجی منابع تاریخی حائز اهمیت باشند؟

امروزه پیشرفت های علوم تجربی، به ویژه علومی مانند شیمی، زیست شناسی ، فیزیک و پزشکی و ابداع روش ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می کنند.

۳۲. رابطه بین یافته های علوم تجربی با تعیین اصالت و اعتبار گزارش های تاریخی چگونه است؟

همخوانی یا عدم همخوانی یافته های علوم تجربی با داده های تاریخی می تواند روش مفیدی در تعیین اصالت و اعتبار گزارش های تاریخی باشد و یا اعتبار آن ها را مورد تردید قرار دهد.

۳۳. روش های تاریخ نگاری در گذشته را نام ببرید.

در گذشته تاریخ نگاری به سه شکل اصلی تقسیم می شد: ۱- تاریخ نگاری روایی ۲- تاریخ نگاری ترکیبی

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۳۴. تاریخ نگاری روایی چگونه است؟ (خ ۱۴۰۳)

تاریخ نگاری روایی به نوعی از تاریخ نگاری گفته می شود که مورخ روایت های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند.

۳۵. مهم ترین ویژگی تاریخ نگاری روایی را بیان کنید و در آغاز به چه منظوری از این روش تاریخ نگاری استفاده می‌شد؟

مهم ترین ویژگی تاریخ نگاری روایی این بود که تاریخ نگاران بدون هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها ، عینا آن‌ها را ذکر می‌کردند. این نوع تاریخ نگاری در آغاز برای ثبت ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته می‌شد. ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران های بعدی نیز این روش استفاده شد.

۳۶. در رابطه با روش تاریخ نگاری محمد بن جریر طبری توضیح دهید.

او از برجسته ترین چهره‌های تاریخ نگاری روایی است. طبری برای تالیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع آوری کرد و در این راه رنج فراوانی برد. او سعی داشت تعیین صحت و سقم مطالب را به خواننده واگذار کند.

۳۷. در مورد معایب و محاسن تاریخ نگاری روایی به چه نکاتی می‌توان اشاره کرد؟ (خ ۱۴۰۳)

شاید یکی از معایب این سبک از تاریخ نگاری این باشد که نویسندگان به دور از هرگونه نقد و انتقاد ، هیچ نظری درباره درستی یا نادرستی خبر ارائه نمی‌دهند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می‌دانند، زیرا مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون، درباره یک موضوع روبه رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد درباره اصل خبر قضاوت می‌کنند.

۳۸. تاریخ نگاری ترکیبی را توضیح دهید.

در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع، با مطالعه و مطابقت همه روایت‌ها ، یک گزارش واحد از مجموع آن‌ها تنظیم می‌کند. در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.

۳۹. تاریخ نگاری ترکیبی از چه دوره‌ای متداول شد و چهره های برجسته این سبک را نام ببرید.

از اواخر قرن سوم هجری این نوع تاریخ نویسی متداول شد . از برجسته ترین چهره های این سبک از تاریخ نویسی می‌توان به بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده کتاب اخبار الطوال اشاره کرد.

۴۰. تاریخ نگاری تحلیلی را توضیح دهید.

در این روش ، مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها ، اقدام به تحلیل و تفسیر علل آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید.

۴۱. مهم ترین آثاری که به سبک تاریخ نگاری تحلیلی تالیف شده است را نام ببرید.

از برجسته‌ترین آثاری که به این شیوه تالیف شده است، می‌توان به کتاب تجارب الامم ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ق) ، تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد.

۴۲. مورخان در دوران اسلامی ، گزارش های و نوشته های خود را به چند روش تنظیم و ارائه می‌کردند؟

به دو روش : ۱- روش سال شماری ۲- روش موضوعی

۴۳. در رابطه با روش سال شماری، مورخان دوران اسلامی توضیح دهید.

در روش سال شماری حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق وقایع محرم و عاشورا را گزارش می‌کند.

۴۴. در رابطه با روش موضوع محوری که مورد استفاده مورخان دوران اسلامی بود، توضیح دهید. (خ ۱۴۰۴)

در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور تاریخ نگاری قرار می گیرد. موضوع می تواند یک شهر، جنگ ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطبا باشد. یکی از نمونه های تاریخ نگاری بر اساس موضوع محوری کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر، نوشته علی بن حسین مسعودی است.
